

עורכת: ד"ר מירה צורף עורכת לשון: יעל מלכיאל

כרך 5, גיליון מס' 11, 5 בנובמבר 2015

"האביב המרוקאי" – אסלאם פוליטי בחסות ארמון המלוכה

איילת לוי

בנאמו לאומה באוגוסט 2015 התמקד מלך מרוקו, מוחמד השישי, בשני נושאים: האחד, חשיבות ההצבעה בבחירות המוניציפליות והמחוזיות, הראשונות מסוגן, שעתידות היו להתקיים חודש לאחר מכן, והשני, הצגת האיומים הנשקפים לממלכה כתוצאה מהתחזקות הקיצוניות והטרור בעולם הערבי בכלל ובלוב וסוריה בפרט. בסיום הנאום ציין המלך כי לחיזוק השלטון המקומי ולשמירה על הביטחון והיציבות של מרוקו מטרה אחת ברורה - "לשרת את האזרח המרוקאי". דבריו של המלך מבטאים את מעורבותו האישית העמוקה בטיפול בנושאים המרכזיים הניצבים על סדר יומה של הממלכה בשנים האחרונות, וביתר שאת מאז פרוץ "האביב הערבי", זאת מעצם היותו מנהיגה העליון של מרוקו, העומד מעל המערכת הפוליטית המפלגתית. מעורבות זו מתבטאת בקידום רפורמות פוליטיות מדודות לצד התמודדות עם תופעות של הקצנה דתית מבית.

מהפכות האביב הערבי שפרצו בשנת 2011 לא פסחו גם על מרוקו. בחודשים הראשונים של אותה שנה התקיימו ברחבי הממלכה, ובמיוחד בעריה המרכזיות (רבאט, פאס, קזבלנקה וטנג'יר), הפגנות שבהן נטלו חלק אלפי משתתפים. את ההפגנות הובילה "תנועת ה-20 בפברואר" - תנועת צעירים שהתגבשה ברשתות החברתיות וארגנה את מחאות ההמונים, ואליה חברו ארגוני חברה אזרחית ומפלגות פוליטיות מן השמאל ואף תנועת "הצדק והצדקה" (אל-עדל ואל-אחסאן) האסלאמית. המפגינים דרשו רפורמות פוליטיות שיהפכו את מרוקו למלוכה חוקתית ומחו על השחיתות השלטונית ועל המצוקות הכלכליות-חברתיות בממלכה.

בשונה מתנועות מחאה במדינות אחרות במרחב הערבי, תנועת המחאה המרוקאית לא הייתה אלימה ולא ביקשה "להפיל את המשטר" ואת המלך העומד בראשו, אלא לכל היותר להגביל את סמכויותיו הפוליטיות, אף זאת בלי לפגוע במעמדו הדתי, שהרי כמי שנמנה עם ה"אשראף" (צאצאי משפחת הנביא מוחמד) נושא המלך מוחמד השישי את התואר "אמיר המאמינים" (אמיר אל-מואמינין) שיוחס לח'ליפים הראשונים, תואר שהופך אותו לא רק למנהיג פוליטי אלא גם למנהיג דתי. גם נכונותו של המלך להאיץ את מגמות הדמוקרטיזציה והפיתוח הכלכלי במרוקו מאז עלייתו לשלטון ב-1999 זיכתה אותו באהדה ציבורית. אשר על כן לא היסס המלך מוחמד השישי להגיב מידי לדרישות המפגינים, ובנאום שנשא לאומה בראשית מרץ 2011 הציג את עיקרי משנתו הרפורמיסטית שכללו את קידום הדמוקרטיה באמצעות הפרדת רשויות השלטון, חיזוק מעמדם של מוסדות השלטון הנבחרים ושיפור מצב זכויות האדם בממלכה.

כמו כן הסכים המלך להקדים את הבחירות לפרלמנט לסוף נובמבר 2011 והכריז על חוקה חדשה, וזו אושרה במשאל עם ביולי. חוקת 2011 מוסיפה לעגן את מעמד המלך כמנהיג העליון המשמש בורר-על בין הכוחות הפוליטיים ואמון על תחומי הביטחון, החוץ והדת. יחד עם זאת, היא מאצילה סמכויות רבות יותר לרשויות השלטון הנבחרות, מחייבת למנות את ראש הממשלה מקרב מפלגת הרוב בפרלמנט וחותרת לבסס שלטון מקומי מתקדם התלוי פחות בשלטון המרכזי, באמצעות בחירה ישירה למועצות מקומיות ומחוזיות. מהלכים אלה תרמו במידה ניכרת לדעיכתה של המחאה העממית לקראת סוף 2011.

בבחירות שהתקיימו בנובמבר 2011 זכתה - לראשונה בתולדות מרוקו - מפלגה אסלאמית, "הצדק והפיתוח" (אל-עדאלה ואל-תנמיה, PJD), ומזכירה הכללי, עבד אל-אלה בנכיראן, מונה לראש הממשלה. מפלגה זו, המזוהה מבחינה אידאולוגית עם תנועת האחים המוסלמים ואשר חלק מבכיריה (בהם בנכיראן) השתייכו בעבר לתנועה אסלאמית חשאית שדגלה באלימות, הורשתה להצטרף למערכת הפוליטית רק בסוף שנות התשעים, לאחר שהסכימה לקבל את כללי המשחק הפוליטי במרוקו - התנערות מאלימות והכרה במלך כמנהיג פוליטי ודתי. בשנים האחרונות, ובעיקר מאז הפכה למפלגת שלטון, היא מקפידה למתג את עצמה כמפלגה לאומית מתונה המתמקדת בנושאים כלכליים וחברתיים (השקעה בתשתיות ויצירת מקומות עבודה), ובניגוד לעבר, עוסקת פחות בסוגיות דת ומוסר (חוקי המעמד האישי) מתוך הבנה כי מדובר בסוגיות רגישות המצויות בתחום הנתון לסמכות המלך.

מפלגת "הצדק והפיתוח" לא זכתה בבחירות 2011 ברוב מוחלט של מושבי הפרלמנט ועל כן כוננה קואליציה עם מספר מפלגות חילוניות המזוהות במידה רבה עם הארמון, ואף הסכימה לכך שהמלך ימנה מטעמו שרים טכנוקרטים לתיקי מפתח כמשרד לעניינים אסלאמיים ומשרד הפנים. תחילה התבססה הקואליציה בראשותה על שותפות עם מפלגת "אל-אסתקלאל" הלאומית-שמרנית, אולם עקב הביקורת הנוקבת של מפלגה זו על תפקודה של מפלגת "הצדק והפיתוח" ובעקבות הדחת הנשיא מוחמד מורסי, איש האחים המוסלמים במצרים, החליטו ראשי המפלגה לפרוש מן הקואליציה ביולי 2013 בתקווה שפרישתם תביא להיחלשותה של המפלגה האסלאמית, להפלת הממשלה ולהקדמת הבחירות לפרלמנט. אלא שבהתערבות המלך נותרה מפלגת "הצדק והפיתוח" בשלטון, ואף כוננה קואליציה חדשה עם מפלגת "המערך הלאומי של העצמאיים" (RNI) החילונית-ליברלית. יש לציין כי הנהגת מפלגת "הצדק והפיתוח" מרבה להתנצח עם יריבותיה-שותפותיה הפוליטיות ואף למתוח ביקורת, גם אם מרומזת, על יועצי המלך, אך בה בעת נזהרת בכבודו של המלך עצמו.

הבחירות המקומיות שהתקיימו בממלכה בספטמבר האחרון היו מבחן חשוב למפלגה - שלמעשה נותרה המפלגה האסלאמית היחידה בעולם הערבי שעודנה מצויה בשלטון - וניכר כי היא עמדה בו בהצלחה רבה, והא ראייה: היא זכתה במספר הגדול ביותר של מושבים במועצות המחוזיות (174 מושבים מתוך 687), הייתה למנצחת הגדולה בבחירות למועצות הערים המרכזיות (כגון רבאט, קזבלנקה ופאס) ושילשה את מספר מושביה הכולל במועצות המקומיות ביחס לבחירות הקודמות. התוצאות הללו מעידות כי היא מוסיפה ליהנות מפופולריות רבה, בעיקר בקרב בני מעמד הביניים העירוני. היא נתפשת כמפלגה שנהגתה מקורבת לעם (בנכיראן הכריזמטי מרבה להופיע בתקשורת ולדבר בלהג המקומי וממשיך להתגורר בביתו הפרטי), וכזו הפועלת לקידום רפורמות ונאבקת בשחיתות הציבורית, המזוהה בעיני רבים עם המפלגות הוותיקות. יחד עם זאת, אין מדובר בניצחון גורף, שכן גם יריבותיה המרכזיות של מפלגת "הצדק והפיתוח" - מפלגת "האותנטיות והמודרנה" (PAM) המקורבת לארמון ומפלגת "אל-אסתקלאל" - הצליחו לשמור על מעמדן כמפלגות מובילות, במיוחד ביישובים כפריים ובמחוזות פריפריאליים. זאת ועוד, הקואליציות בין המפלגות השונות, הן במישור המוניציפלי והן במישור הארצי, מאפשרות לארמון למשוך בחוטים ולהשפיע על המערכת הפוליטית. "הצדק והפיתוח", אם כן, היא דוגמה למפלגה אסלאמית המגלה

נכוונות לשתף פעולה עם תנועות חילוניות ולקבל את תכתיבי הממסד המלוכני מתוך שאיפה להוביל לשינוי מבפנים של המערכת השלטונית הקיימת. הארמון, מצדו, יוסיף להכילה בתנאים אלה, מה גם שהתנהלות הפרגמטית והבלתי-אלימה מסייעת בהצגתה של מרוקו כמדינה העוברת תהליכי דמוקרטיזציה תוך שמירה על יציבותה.

בממלכה קיימות גם תנועות והתארגנויות אסלאמיות אחרות, בעלות תפישות אידאולוגיות או דרכי פעולה רדיקליות יותר, שאינן מקבלות את עליונות המלך על המערכת הפוליטית ומציבות בפני הארמון אתגר שונה. התנועה האסלאמית המרכזית ביניהן היא "הצדק והצדקה" שהוזכרה לעיל, שלה השפעה רבה על הרחוב המרוקאי. תנועה זו, שקמה באמצע שנות השמונים, מחזיקה באידאולוגיה ייחודית המתבססת על כתביו של מייסדה, השיח' עבד אל-סלאם יאסין. הוא הושפע מתפישות צופיות והטיף, בביקורת חריפה על השפעות תרבות המערב, לתיקון רוחני של החברה המרוקאית כבסיס הכרחי לשינוי פוליטי עמוק בעתיד הרחוק. לדידו, השינוי יבוא באמצעות פעילויות צדקה וחינוך, בעיקר בקרב שכבות חלשות, בדומה לדפוסי החשיבה והפעולה של תנועות האחים המוסלמים ושל ארגונים סלפיים באזור. אלא שבשונה מהם ובדומה למפלגת "הצדק והפיתוח" כיום, "הצדק והצדקה" מתנגדת לאלימות. עם זאת היא שוללת השתלבות בפוליטיקה ומסרבת להכיר בלגיטימיות הדתית של הממסד המלוכני במרוקו, ועל כן היא מוגדרת באופן רשמי כבלתי-חוקית. למרות זאת, הארמון אינו אוסר לחלוטין את פעילותה אלא מנהל אתה מערכת יחסים מורכבת, ונראה כי הוא שואף שגם תנועה זו תשתלב בסופו של דבר במערכת הפוליטית, חרף התנגדותה העקרונית. כוחות הביטחון נוקטים לעתים יד קשה כלפי חבריה ותומכיה (מבצעים מעצרים של מטיפים במסגדים, מפזרים הפגנות של סטודנטים המזוהים עמה), אך הם מאפשרים את פעילויות הצדקה שלה ונותנים לה מידה רבה של חופש ביטוי וחופש התארגנות. "הצדק והצדקה" הייתה, כאמור, אחת התנועות הבולטות בהפגנות המחאה העממית ב-2011, ופרישתה מהמחאה בסוף אותה שנה הייתה אחד הגורמים המרכזיים להפסקתן, עדות לכוחה וליכולתה להוציא המונים לרחובות, תוך שיתוף פעולה, גם אם מוגבל, עם גורמי אופוזיציה חילוניים. מאותה עת, ובמיוחד מאז הלך מנהיגה יאסין לעולמו בסוף 2012, ניצבת התנועה על פרשת דרכים באשר להמשך דרכה. הנהגתה העכשווית מסתמנת כגמישה יותר מבחינה אידאולוגית ואינה פוסלת לחלוטין כניסה לפוליטיקה, אלא שלעת עתה התנועה נמנעת מכך. הארמון, מצדו, נכון לנהל דיאלוג עמה.

התחזקות האסלאם הסלפי והסלפי-ג'יהאדיסטי באזור, במיוחד לאחר פרוץ "האביב הערבי", ניכרת אף היא בממלכה, אם כי לא במסגרת ארגונית ברורה. השפעות סלפיות-והאביות חדרו למרוקו עוד בשנות השמונים והתשעים של המאה העשרים, במידה מסוימת בעידוד הממסד שרצה ליצור משקל-נגד למפלגת "הצדק והפיתוח" ולתנועת "הצדק והצדקה". אולם פיגועי הטרור הקשים שבוצעו בקזבלנקה במאי 2003 על ידי ארגון ג'יהאד מקומי בעל זיקה לאל-קאעדה הובילו לשינוי מגמה ולגל מעצרים נרחב של פעילים ושיחיים סלפיים, וכן של אסלאמיסטים חברי מפלגות ה"צדק והפיתוח" ו"הצדק והצדקה". בארבע השנים האחרונות, ככל שמחריפים המשברים בסוריה, בעיראק ובלוב וגוברת תופעת הלוחמים הזרים המגיעים למדינות אלה, נוקטות רשויות הביטחון במרוקו פעולות יומיומיות, בעיקר באזורים נחשלים בצפון, לפירוק תאי ג'יהאד המגייסים צעירים מרוקאים לשורות ארגון "המדינה האסלאמית" (דאע"ש). גורמים רשמיים בממלכה טענו בשנים האחרונות כי לפחות אלף וחמש מאות מרוקאים הצטרפו זה כבר לשורות המדינה האסלאמית בסוריה והביעו דאגה רבה מכך שעם שובם למרוקו יוסיפו רבים מהם לעסוק בטרור.

גם ביחס לסלפים הארמון נוקט לא-אחת במדיניות מכילה, שמטרתה לעודד את הגורמים הללו להתנער מדרך האלימות והטרור ולהפוך לשחקנים לגיטימיים בזירה הציבורית. בהתאם לכך המלך חנן בשנים האחרונות מספר שיחיים סלפים בולטים אשר ריצו עונשי מאסר בגין מעורבותם בפיגועי 2003, זאת במטרה לעודדם להתנער מדרך האלימות והטרור. ואכן, לאחר שחרורם מהכלא, הם הצהירו בפומבי על

תמיכתם בממסד המלוכני במקום בהקמת ח'ליפות אסלאמית, הביעו עמדות מתונות בסוגיות של דמוקרטיה וחירויות הפרט ונטלו חלק פעיל בדיונים פומביים יחד עם "הצדק והפיתוח" וגורמים חילוניים. בלטה במיוחד דרשת יום השישי שנשא השיח' הסלפי מוחמד פזאזי במסגד בטנג'יר (במרץ 2014) בנוכחות המלך, שבמהלכה שיבח אותו השיח' על חיזוק הביטחון והיציבות במרוקו והצהיר כי "אין אמונה ללא ביטחון". התנהלות בית המלוכה העלתה את האפשרות כי הארמון אף יתיר הקמתה של מפלגה סלפית, אך נכון לעכשיו נראה כי הוא הסתפק בהכרה בארגונים חברתיים בהובלת סלפים.

בנאמו האחרון לאומה הצהיר מוחמד השישי כי "ההתמודדות עם הקיצוניות צריכה להיות רב-ממדית, להתבסס על חיזוק ערכי הפתיחות והסובלנות... וכן על תפקיד הדת והחינוך, נוסף על הממד הביטחוני". ואכן, מרוקו בהנהגתו שוקדת ביתר שאת על קידום "האסלאם המרוקאי המתון". מדיניות זו, הנשענת על עקרונות האסלאם הסוני האורתודוקסי לצד יסודות צופיים ומסורות מרוקאיות מקומיות, באה לידי ביטוי בהעמקת ההכשרה ברוח המתינות (וסטיה) והמודרנה אשר המשרד לעניינים אסלאמיים מעניק לאנשי הדת בממלכה (אמאמים במסגדים, מדריכים ואף מדריכות דת, מרשדאת) ובעידוד דיאלוגים עם בני דתות אחרות. לאחרונה אף "מיוצאת" מדיניות זו למדינות אחרות (מרוקו משגרת אמאמים המפיצים את רוח המתינות בקרב קהילות מוסלמיות במדינות באירופה, ומכשירה אנשי דת מהעולם הערבי ומאפריקה). בסיכומו של דבר נראה כי לצד ההכלה של תנועות וזרמים אסלאמיים, ובד בבד עם המאבק של רשויות הביטחון בגורמי אסלאם רדיקלי, הממסד המלוכני מבקש לספק לאסלאם הפוליטי לסוגיו מענה ערכי, בדמות האסלאם המרוקאי הממסדי.

המלך מוחמד השישי והשיח' הסלפי פזאזי